

УДК 327:316.4(045)

© О. О. Безрук, 2015

<http://orcid.org/0000-0002-4963-5707>

О. О. Безрук

МОБІЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Розглянуто процеси мобільності у контексті дослідження соціально-політичних процесів у цілому. Зазначено, що складна і небезпечна ситуація в глобальному світі, в умовах високого ступеню невизначеності та складної прогнозованості, потребує зосередження уваги суспільно-політичних дисциплін на процесах мобільності. Виокремлено основні «мега-обставини» котрі детермінують хід та особливості мобільностей у просторі соціально-політичної взаємодії. Виділено основні типи мобільностей притаманних сучасному періоду розвитку соціальних та політичних систем.

Ключові слова: мобільність, мобільність соціальна, мобільність просторова, мобільність політична, соціально-політичні процеси, соціальна система, політична система.

А. А. Безрук

МОБИЛЬНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

Рассмотрены процессы мобильности в контексте исследования социально-политических процессов в целом. Отмечено, что сложная и опасная ситуация в глобальном мире, в условиях высокой степени неопределенности и сложной прогнозируемости, требует сосредоточения внимания общественно-политических дисциплин на процессах мобильности. Выделены основные «мега-обстоятельства», которые детерминируют ход и особенности мобильности в пространстве социально-политического взаимодействия. Выделены основные типы мобильности присущих современному периоду развития социальных и политических систем.

Ключевые слова: мобильность, мобильность социальная, мобильность пространственная, мобильность политическая, социально-политические процессы, социальная система, политическая система.

O. O. Bezruk

MOBILITY AS A PART OF MODERN SOCIOPOLITICAL PROCESSES

The processes of mobility in the context of the study of social and political processes in general. Indicated that complex and dangerous situation, in the global world in a high degree of uncertainty and predictability, requires complex focus of social and political subjects on the processes of mobility. Thesis there is determined basic "mega circumstances" that determine the progress and mobility features in a space of social and political interaction. The main types of mobility inherent in the modern period of social and political systems.

Keywords: mobility, social mobility, spatial mobility, portability political, socio-political processes, social system, political system.

Постановка проблеми. Виклики, що постають перед сучасним світовим співтовариством, потребують нового осмислення змісту соціальних та політичних процесів, а особливо – прогнозування їхнього подальшого напрямку та подолання наявних загроз і можливих ризиків, які супроводжують ці процеси. Зростання рівня політичної нестабільності, вкупі з черговою хвилею світової економічної кризи на тлі збільшення кількості локальних конфліктів, свідчать про певні дисфункції світових політичних структур та інститутів, конфігурація яких визначає сучасний світовий порядок. В першу чергу мова йде про держави, які формують політичний порядок денний (геостратегічні суб'єкти за термінологією З. Бжезинського) та міжнародні організації [1]. Можна визначити це в якості макрорівня політичного процесу. З іншого боку, нестабільність посилюють «периферійні» процеси (на рівні індивід-група-спільнота - мікрорівень), які є майже неконтрольованими, але їхня питома вага стає значущим чинником, що впливає на загальну картину.

Важливою характеристикою (умовним спільним знаменником), процесів на макро- та мікрорівнях є мобільність. Вивчення мобільності, як складової соціально-політичних процесів може стати підґрунтям для теоретичного аналізу динаміки розвитку сучасних держав, політичних систем, суспільних рухів, різноманітних конфліктів, нерівномірності економічного розвитку, соціально-політичної дезорганізації тощо. Зовнішнє середовище стає більш рухливим, непередбачуваним, а це в свою чергу збільшує ступінь невизначеності як для світової цивілізації в цілому, так і для кожної людини окремо.

Аналіз актуальних досліджень. Категорія «мобільність» достатньо широко використовується в соціологічному та політологічному дискурсах, набуваючи все більшого діапазону семантичної та наукової інтерпретації.

Проблематику мобільності в соціологічному ракурсі окреслено в працях П. Сорокіна [12]. Політичний аспект цього процесу висвітлено в

наукових розвідках П. Сорокіна, С. Ліпсета, А. Обершала, Р. Дарендорфа [4; 6; 12; 16].

На сучасному етапі парадигма мобільності є доволі актуальним напрямом в соціальних та політичних науках. Дослідженню мобільності присвячено праці Дж. Уррі, Дж. Ло, К. Денніса, М. Шелер, В. Кауфмана, К. Мінке, А. Келлермана, Д. Пайнса та інших [3; 15]. В цих дослідженнях мобільність розглядається у контексті просторових пересувань, мобілізації, мережевих структур, соціальних систем тощо.

Метою статті є розгляд мобільності як складової сучасних соціально-політичних процесів.

Виклад основного матеріалу. Розповсюдження ентропії в світі актуалізує проблематику вивчення динаміки систем. З одного боку, виникає необхідність зосередитись на дослідженні процесуального аспекту, з іншого боку – неможливо ігнорувати структурний аспект, оскільки, перефразовуючи Р. Мертона, структури не лише обмежують процеси власними межами, але й створюють простір для них [9].

Саме тому, дослідження мобільності та/або мобільностей дозволяє розглянути в комплексі обидва вищезазначених аспекти, адже мобільність відображує певним чином динаміку соціальних та політичних об'єктів/суб'єктів з урахуванням взаємовпливу їхніх структурних властивостей та цієї динаміки. Британський соціолог Дж. Уррі вказує, що донедавна «мобільність була чорною скринькою для соціальних наук та зазвичай вважалась абсолютно нейтральним набором процесів, які дозволяють виявлятися різноманітним формам економічного, соціального та політичного життя, що пояснюються зовсім іншими, більш потужними процесами» [15, с. 60].

Отже, мобільність є багатовимірним процесом, і, в свою чергу, може бути частиною та характеристикою інших процесів різної якості (соціальних, політичних, економічних та ін.) й різного рівня складності.

У поточній політичній ситуації можна виокремити наступні «мега-обставини», які суттєво впливають на стан протікання сучасних соціально-політичних процесів та мобільностей:

1. Світова економічна криза. На думку українського економіста О. Соскіна зараз (2015 р.) триває друга фаза кризи. Якщо у першій фазі постраждала банківська сфера (кредитний сектор, іпотека), то у другій криза проникає до сфери видобутку сировини та фондового ринку [13].

Економісти швейцарського банку Credit Suisse вважають, що наступного року світову економіку чекає чимало підводних каменів і випробувань, але найбільше їй слід побоюватися скорочення інвестицій в Китаї та повернення в Сполучених Штатах базової інфляції [8].

Отже, прогнози щодо тривалості кризи є доволі песимістичними для світового співтовариства. Така ситуація активізувала дискусію серед певних інтелектуальних кіл про подальше майбутнє капіталізму та чинної економічної системи. Діапазон думок є достатньо широким. В узагальненому вигляді можна навести такі точки зору стосовно майбутнього капіталізму:

- кризовий період змін не є кінцем капіталізму; капіталізм не лише економічна система, але й міжнародна ієрархія, політична система, конкуренція, циркуляція накопичених капіталів. Капіталізм має набути нових форм (Д. Голдстоун) [7];

- капіталізм повністю збережеться (М. Манн, К. Калхун) [7];

- світова криза свідчить про необхідність реформування капіталізму, переходу до нового соціального устрою, пошуку більш справедливих форм перерозподілу ресурсів (Д. Харві) [2];

- капіталізм переживає кризу, але майбутнє його невизначене остаточно (Л. Туроу) [14];

- капіталізм приречений на повний демонтаж, і структурна криза є початком кінця капіталізму (І. Валерстайн, Р. Коллінз) [7].

Незалежно від подальшого сценарію, очевидним є те, що реформування чи більш радикальні дії стосовно системи капіталістичних

відносин не вирішують питання тривалості кризи, оскільки потребують значного запасу часу для власне реформування та подальшої адаптації нового варіанту. «Капіталістична система» є контуром для протікання процесів кризи, тому його руйнація не може нейтралізувати кризові явища, а лише призведе до непередбачуваних наслідків. Сама ж світова економічна депресія актуалізує пакет проблемних питань: обмеження трудової міграції населення з економічно несприятливих регіонів для керівництва розвинутих країн (мобільність мас); попит на обмежений набір високооплачуваних професій при відсутності необхідності в існуванні низки інших, що призводить до збільшення рівня безробіття, а на рівні «індивід-група» - збільшенню кількості людей, котрі «не вписались до ринку» (динаміка соціальних структур).

Окрім того, економічна криза звужує перспективи для подальшого існування суспільства споживання. Обмеженість ресурсів та зростання чисельності населення в Азії та Африці внаслідок природного приросту, а в країнах розвинутого капіталізму через міграційні процеси, повертає до песимістичних результатів наукових розвідок Римського клубу. Таким чином, перед прогресивною світовою спільнотою постає необхідність розробки конкретних механізмів «обмежень росту».

2. Військові конфлікти та тероризм. Війни та інші типи військових конфліктів є невід'ємною частиною соціально-політичних процесів. Згідно інформації з сайту Warconflict.ru на початок 2015 р. в світі тривають 45 війн та конфліктів (початок самого тривалого - 1947 р.). З них 24 відбуваються в Азії, 15 - в Африці, по 2 - в Європі, Північній та Південній Америках. Акумуляована кількість загиблих на 2015 р. становить 2 463 705 осіб, з них у 2014 р. загинуло 214 986 осіб. Основними причинами військових конфліктів є боротьба за владу, сепаратизм, трайбалізм, боротьба з бандитизмом [5].

Головною війною 2014 р. стала російсько-українська війна (т. з. «гібридна війна»), а у 2014-2015 рр. увагу світового співтовариства привернуло загострення ситуації в Сирії та активізація діяльності

радикального ісламського угруповання ІДІЛ, яке оформилось в значущого політичного актора на міжнародному рівні.

Особливості протікання конфліктів (з середини ХХ ст.) ознаменувалися широким впровадженням у практику боротьби методів ведення партизанської війни («міська герілья»), етнічних чисток, терористичних актів проти цивільного населення.

Професійний військовий Є. Месснер у 1950-70-х рр. створив «концепцію заколотовійни», яка по суті мобілізує комплекс різноманітних форм боротьби. Згідно цієї концепції:

- 1) «заколотовійна – нова форма збройних конфліктів, в яких войовниками є не тільки і не стільки війська, скільки народні рухи» [8];
- 2) «заколотовійна» є формою майбутньої Третьої світової війни, яка розпочнеться через «навалу руйнівних сил» на світову цивілізацію;
- 3) «заколотовійна» характеризується такими методами боротьби: революціями, переворотами, повстаннями, заворушеннями, шкідництвом, шпигунством, підпільним терором, військово-політичним бандитизмом, психо- і тайно воюванням, провокаціями, пропагандою тощо [10, с. 276]. Тобто методами, які з точки зору класичного ведення війни є неконвенціональними.

З огляду на цю концепцію, теза про те, що Третя світова війна розпочалася з 11 вересня 2001 року, здається вельми актуальною. Дійсно, зважаючи на глобалізаційну взаємозалежність усіх регіонів світу, сукупність військових протистоянь та кількість терористичних актів з початку ХХІ століття, можна стверджувати, що такі знакові події, як «кольорові революції» нульових років, теракти в Європі та США (регіонах сталої демократії та стабільних політичних систем), «Арабська весна», російсько-грузинська війна, «Революція гідності» та російсько-український конфлікт, виникнення ІДІЛ, конфлікт у Сирії – є складовими операціями процесу глобального протистояння, яке повністю корелює з концепцією

«заколотовійни». Вищезгадані події супроводжувалися сукупністю процесів просторової, політичної та соціальної мобільностей: пересування людських мас, знищення політичних інститутів, створення нових ієрархій, злам соціальних структур, мобілізація неорганізованих мас через засоби мобільної комунікації, оперативне впровадження інноваційних методів військово-політичної боротьби тощо. Мобільність стала трендом військово-політичного протистояння.

Слід зауважити, що тероризм, (як найбільш широко вживаний метод «руйнівних сил»), в якості процесу являє собою варіант «раціонально-ірраціональної мобільності» і виступає реальним викликом для раціональних структур світової цивілізації, а значить - і для демократії в цілому.

3. Криза демократії. Певне розчарування демократією в суспільно-політичному дискурсі не є новизною. Аналітично це можна виразити в наступних напрямках:

- криза демократії як ідеї;

- криза демократії, як інструменту або механізму управління системами.

Німецька дослідниця Ульріке Геро виокремлює декілька маркерів, які свідчать про кризу демократичних цінностей та суперечливість демократії:

➤ на практиці концепція демократії не дає чіткого визначення, що є державою (Ісламська Держава фактично контролює певну територію, але Захід вважає її терористичною організацією);

➤ з точки зору демократичного підходу лише демократичні режими мають легітимність, але практично Захід визнає і режими недемократичного типу;

➤ сучасна тенденція зводить демократію до найформальнішої ознаки - голосування;

➤ демократія переживає період «ерозії», що призводить до порушення міжнародних угод;

- поширення демократії неможливе внаслідок відсутності дієвого суб'єкту поширення;
- результатом домінації цінностей комфорту стає слабкість Європи в плані відповідей на зовнішні виклики [11].

Слід зауважити, що привабливість та життєздатність суспільної чи політичної ідеї суттєво залежать від особистостей тих, хто цю ідею презентує для спільноти, та супроводжуючого контексту. Демократія починалась з особистостей, але сьогодні її презентують інститути. Розквіт популярності ідеї демократії співпав з економічним підйомом країн першого світу, а пік прийшовся на демонтаж соціалістичного табору. Завершила цей процес оптимістична концепція «кінця історії». Постмодерний світ ХХІ ст. перетворився на потенційну загрозу для громадян країн зі стабільними демократичними режимами і, можливо, що для подолання екзистенційних небезпек відкриті суспільства органічної солідарності мають перетворитися на «військові суспільства».

Безумовно, що вказані три мегаобставини не вичерпують перелік контекстуальних особливостей протікання соціальних та політичних процесів у цілому та мобільностей окремо. На сучасному просторі соціально-політичної взаємодії можна виділити наступні типи мобільностей:

1) Мобільність індивідів та груп. Включає в себе просторову, соціальну та політичну мобільності. На сучасному етапі ці види зумовлюються наявністю перманентних змін та трансформацій, які пов'язані з процесами людської взаємодії, політичної боротьби, пошуком економічних активів, втечею від особистих негараздів та екзистенційних небезпек, повсякденним пересуванням, державним чи груповим тиском, стресорними станами, пошуками зони комфорту тощо.

Трафіки мобільності індивідів та груп визначають динамічні контури соціального та політичного простору. Ці трафіки є свідомством того, що життєвий простір зменшується, а ступінь невизначеності зростає.

2) Мобільність ресурсів. Цей тип мобільностей пов'язаний з динамікою пересувань матеріальних та нематеріальних активів, яка здатна якісно вплинути на розвиток потоку подій в області глобальної взаємодії. Слід зауважити, що при певних умовах люди також можуть вважатися ресурсом.

В сучасних реаліях основним мобільним ресурсом можна вважати гроші, оскільки цей універсальний інструмент детермінує якість реалізації програм, направлених на підтримання або дестабілізацію чинних систем.

3) Мобільність ідей та смислів. Постмодерна реальність тісно пов'язана з продукуванням конструктів, які раціоналізують внутрішній світ людини та стають регуляторами його діяльності. Навіть ідея-симулякр здатна вивести особистість із кола аномічного світосприйняття, що є поширеним явищем сучасного світу. Разом із змістом ідеї важливості набуває мобільність її передачі до адресату та подальшої інтеріоризації.

Події сьогодення свідчать про те, що мобільною ідеєю став іслам. Можливості засобів комунікації у пропаганді ісламу, швидкість ритуалу прийняття ісламу, зростання кількості його прихильників та масштаби діяльності ІДІЛ - усе це свідчить про виникнення нового феномену – «мобільного ісламу».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Концентрація негативного змісту соціально-політичних процесів актуалізує проблематику дослідження динамічних характеристик їхнього розвитку. Мобільність виступає і характеристикою, і складовою означених процесів. Враховуючи спресованість та взаємозалежність соціальної, політичної, економічної та інших сфер суспільної взаємодії, дослідження мобільності потребують комплексного підходу, аналізу в контексті взаємооточення даних сфер. Наявна ситуація вимагає від суспільно-політичних наук конкретизації стану соціальних та політичних систем, вироблення механізмів кризового управління ними та прогнозування їхнього розвитку чи деградації, позаяк імовірність поширення ентропії в світі загрозливо зростає.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Збигнев Бжезинский ; [пер. с англ. О. Ю. Уральской]. — М. : Международные отношения, 2009. — 280 с.
2. Бурашов Б. Кризис капитализма: Дэвид Харви о том как прийти к новому социальному порядку [Электронный ресурс] / Б. Бурашов // Т&Р. — 13.05.2013. — Режим доступа : <http://theoryandpractice.ru/posts/6968-krizis-kapitalizma-devid-kharvi-o-tom-kak-priyti-k-novomu-sotsialnomu-poryadku>. — Заголовок с экрана.
3. Веселкова Н. В. Новые исследования мобильности: совпадающие и несовпадающие потоки и социальная компетентность [Электронный ресурс] / Н. В. Веселкова // «Трансформация городского пространства и мобильность населения» (РГНФ № 09-03-00678а, рук. Е. Г. Трубина). — Режим доступа : http://www.jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2011_3/Veselkova_2011_3.pdf. — Заголовок с экрана.
4. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / Р. Дарендорф ; [пер. з нім. А. Орган]. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 109 с.
5. Идущие войны на начало 2015 года [Электронный ресурс] // Warconflict.ru. — Режим доступа : <http://www.warconflict.ru/rus/nowwars/>
6. Липсет С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей / С. Липсет, С. Роккан // Политическая наука. — 2004. — № 4. — С. 204—234.
7. Макеева М. Мировые эксперты обсудили, есть ли будущее у капитализма [Электронный ресурс] / М. Макеева // РАНХиГС. — Режим доступа : <http://www.ranepa.ru/sobytiya/novosti/6315-gf-capitalism>. — Заголовок с экрана.
8. Мануков С. Две главные угрозы для глобальной экономики [Электронный ресурс] / С. Мануков // ЭКСПЕРТ ONLINE. — 13.11.2015. — Режим доступа : <http://expert.ru/2015/11/13/dve-glavnyie-ugrozyi-dlya-globalnoj-ekonomiki-v-2016-godu/>. — Заголовок с экрана.
9. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Роберт Кинг Мертон. — М. : АСТ, Хранитель, 2006. — 873 с.
10. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. — Х. : Право, 2015. — 816 с.
11. Романдаш А. Захід переживає ерозію демократії [Електронний ресурс] / А. Романдаш // ZBRUC. — 23.09.2015. — Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/41749>. — Назва з екрану.
12. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.
13. Соскин О. В Сирии идёт подготовка к войне против Украины [Электронный ресурс] / О. Соскин, А. Арестович // UkrLife TV. — 04.11.2015. — Режим доступа : https://www.youtube.com/watch?v=bNhvqdzX8_I. — Заголовок с экрана.
14. Туроу Л. Будущее капитализма : Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / Лестер К. Туроу. — Новосибирск : Сиб. Хронограф, 1999. — 430 с.
15. Урри Дж. Мобильности [Текст] / Джон Урри. — М. : Праксис, 2012. — 576 с.

16. Oberschall A. Conflict and Social Movements / A. Oberschall. — Englewood Cliffs, N. J. : Prentice-Hall, 1973. — 371 p.